WIKIPEDIA

Latin

Latin er et indoeuropeisk språk i den italiske gruppen. Latin var opprinnelig dialekten i det antikke Latium (Roma med omegn), og var senere dominerende i den vestlige del av Romerriket. Det latinske alfabetet, som ble utviklet fra det greske, er fremdeles verdens mest brukte alfabet.

Selv om latin nå er et utdødd språk, har det hatt stor påvirkning på mange levende språk, og brukes fortsatt i akademiske miljøer. Alle romanske språk nedstammer fra vulgærlatin, og en del latinske ord finnes i norsk. I mer enn tusen år var latin et *lingua franca* i den vestlige verden, før det ble erstattet av fransk på 1700-tallet og engelsk på slutten av 1800-tallet. Kirkelatin er fremdeles det formelle språket i den katolske kirken, og dermed det offisielle språket i Vatikanet. Kirken brukte latin som sitt fremste liturgiske språk inntil Andre Vatikankonsil på 1960-tallet. Latin brukes også til å danne nye vitenskapelige ord og navn, spesielt ved klassifisering av dyr og planter.

Latin	
lingua latina	
Brukt i	Hovedsakelig Den katolske kirke
Antall brukere	Ingen med morsmål; rundt 5 000 som snakker det flytende, rundt 300 000 som kan lese det
Lingvistisk klassifikasjon	Indoeuropeisk Italisk Latino-faliskisk **Latin**
Skriftsystem	Det latinske alfabetet
Offisiell status	
Offisielt i	Vatikanstaten
Normert av	Opus Fundatum Latinitas
Språkkoder	
ISO 639-1	`la`
ISO 639-2	`lat`
ISO 639-3	`lat`

Wikipedia på latin
Portal: Språk

Innhold

Historie

Latin er et medlem av den italiske språkgruppen, og skrives i det latinske alfabetet, som er basert på det gammelitaliske alfabetet. Dette stammer igjen fra det greske alfabetet. Latin ble først bragt til den italienske halvøy ved innvandrere fra nord, som slo seg ned i Latium (nå kalt *Lazio*), spesielt rundt elven Tiber, hvor den romerske sivilisasjonen utviklet seg. Latin ble påvirket av keltiske dialekter og det ikke-indoeuropeiske språket etruskisk i Nord-Italia, og av gresk i Sør-Italia.

Selv om det meste av den overlevende latinske litteraturen er skrevet på klassisk latin, et litterært språk fra 100-tallet f.Kr., var det egentlige talespråket i Romerriket vulgærlatin, som var forskjellig fra klassisk latin i grammatikk, ordforråd og etter hvert også i uttale. Vulgærlatin ser vi spor etter i for eksempel komediene og Petronius' *Satyricon*. Cicero gjaldt som språklig ideal, og hans samtidige, forfatteren Marcus Terentius Varro, fremholdt i sitt verk *De lingua latina* at å snakke latin godt, var å snakke «romersk». Man kjente igjen romeren på at han uttalte innledende *h* og de avsluttende *s*-ene. Catullus gjør i et dikt narr av en uskolert mann, Arrius, som prøver å virke dannet ved å uttale *h* der den ikke skal være, som hvis vi uttalte «oppe» som «hoppe». En gravstele fra Tarragona bærer innskriften *Have Volusia* (= Adjø, Volusia), der det skulle stått *Ave Volusia*. Ut fra alle språkfeilene han hørte hos sine samtidige, bekymret Varro seg for fremtiden til det latinske språket.[1]

Latin ble utbredt i den vestlige delen av Romerriket, og gjennom tiden utviklet vulgærlatin seg og ble til dialekter i de forskjellige områdene. Det kompliserte kasussystemet brøt gradvis sammen i folkemålet, og ordstillingen istedenfor bøyningen kom til å avgjøre ordenes funksjon i setningen. (Lingvister kaller dette en overgang fra syntetisk språk til analytisk språk.) Da Romerriket brøt sammen, og de enkelte provinsene falt i hendene på ulike germanske konger, begynte det latinske språket å splittes opp i en rekke vulgærlatinske dialekter, som til slutt var så ulike at der var snakk om ulike språk, de romanske språkene, der man hadde sluttet å uttale innledende *h*. Latin *habére* (= å ha) ble etterhvert til italiensk *avére* og fransk *avoir*. Fra

omkring 300 e.Kr. ble latin vestkirkens språk, en stilling det beholdt gjennom hele middelalderen. Latin ble dermed det internasjonale språket som Vestens lærde kommuniserte på. Latin opphørte å være morsmål ca. år 600.[2]

Vi har imidlertid svært få skriftlige kilder til vulgærlatins utvikling. Traktaten i Verdun fra 842, hvor Frankerriket ble delt, er den første kilde hvor en kan få innblikk i at vulgærlatin hadde utviklet seg til et nytt romansk språk (gammelfransk). I Italia ble det skapt et syntetisk språk basert på latinskættede dialekter først med Dante på 1200-tallet. Fra omkring 800-tallet ble dialektene etter hvert distinkte romanske språk. I flere århundrer var disse bare talespråk, siden latin ble brukt som skriftspråk. For eksempel var latin det offisielle språket i Portugal inntil 1296, da det ble erstattet med portugisisk. Latin har også blitt benyttet som offisielt språk når det nasjonale språket har vært forbudt. I Polen var latin offisielt språk frem til 1795, for å unngå at russisk eller tysk i stedet ble påtvunget befolkningen. I Ungarn var latin administrativt språk frem til 1844. Ungarsk var forbudt av myndighetene, og for å slippe å måtte bruke erobrernes språk, tysk, benyttet ungarerne seg heller av latin.[3]

I Norge var latin-artium en forutsetning for nærmest enhver embetskarriere fra tidlig 1700-tall og til real-artium ble godtatt som alternativ grunnopplæring på 1880-tallet. Latin var også diplomatiets språk inntil fransk overtok denne posisjonen på midten av 1600-tallet. Inntil midten av 1700-tallet var latin også språket forskningsresultater og vitenskap ble publisert på.

Fra omkring år 300 var latin den vestlige kirkes språk. Men det ble ikke kirkens offisielle språk før på 1900-tallet, da latin ble et internasjonalt språk som lærde og vitenskapsmenn i Europa utvekslet tanker og oppdagelser med. Først på midten av 1800-tallet begynte latin å miste fotfeste i skolene. Frem til Andre Vatikankonsil ble alle katolske messer feiret på latin. Messen feires nå i de fleste deler av verden på det lokale språket.

I EU er alle medlemslandenes offisielle språk gjort til offisielle EU-språk. Dette medfører at minst 40% av de administrative kostnadene i EU går til oversettelse og tolketjeneste. Den italienske representanten Mario Capanna har holdt en tale på latin i Europaparlamentet. Han ble oppfordret til å bruke et mer tidsmessig språk, men Capanna påpekte at ingen forskrifter forbød ham å bruke latin, og fikk støtte fra den tyske representanten Otto von Habsburg – på latin. Også den svenske latin-professoren Birger Bergh støtter tanken om latin som nytt fellesspråk i Europa, siden latin fungerte slik over lenger tid enn engelsk og fransk til sammen har gjort.

Den danske vitenskapsmannen Ole Borch uttalte i 1680 at på samme måten som egyptiske mumier ødelegges hvis man rører ved dem, ødelegges latin av endringer. Etterligning, først og fremst av Cicero, var etter Borchs mening idealet. Men hvis man ikke kan skrive noe på latin som Cicero ikke kunne ha skrevet, er latin til liten nytte. Erasmus av Rotterdam protesterte mot sin tids ciceronianere ved å skrive om aktuelle temaer på latin. Den finske professoren Tuomo Pekkanen fra universitetet i Jyväskylä har oversatt de ca. 22.000 versene i *Kalevala* til latin, utarbeider sammen med en kollega nyheter på latin for finsk radio, og har tilrettelagt dikt av Horats til jazz-sanger. Likeså utkom en samling Catullus-dikt med tittelen *Variationes Catullianae jazzicae*.[4]

Lydsystem og uttale

Selv om latin ikke lengre har morsmålsstatus noe sted i verden, betyr ikke det at det ikke fortsatt kan tales. Det finnes mange type uttaler, to av dem anses som offisielle: kirkelatin, og klassisk latin. Uttalen varierer fra land til land. Kirken har sin egen rettesnor, nemlig kirkelatin. Ingen vet hvordan romerne faktisk snakket latin til daglig, men man kjenner imidlertid den klassiske uttalen av latin temmelig nøyaktig, takket være de tallrike vitnesbyrdene de latinske forfatterne har etterlatt seg, og man kan rekonstruere den ved hjelp av sammenligningsmetoden.

Nedenfor indikerer en linje over vokalen (en makron) at vokalen skal være lang. Symbolene i hakeparenteser og skråstreker følger IPA-standarden.

Uttalen i dag

Også kjent som Italiensk latin eller kirkelatin.

Vokaler i dagligdags uttale

Latin har korte og lange vokaler.

Lange vokaler er: *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, og *ū*.

- **ā** /aː/
- **ē** /eː/
- **ī** /iː/
- **ō** /oː/
- **ū** /uː/

Korte vokaler er: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, og *y*.

- **a** (ă) /a/
- **e** (ĕ) /e/ eller /ɛ/.
- **i** (ĭ) /i/.
- **o** (ŏ) /ɔ/.
- **u** (ŭ) /u/.
- **y** /i/.

Diftonger i dagligdags uttale

Latin har tre diftonger:

- **au**: *aurum* /'aurum/.
- **eu**: *Eurōpa* /eu'rɔːpa/.
- **ui**: *huic* /'uik/ eller /'wik/.

Vokal gruppene **ae** og **oe** er ikke diftonger som i motsetning til den klassiske uttalen, men de leses alltid /e/.

- **ae**: *maestus* /'mestus/.
- **oe**: *poena* /'pe:na/.

Finner mann to prikker over en *o*, som dette → *ö* i *oe* diftongen skal man uttale hver vokal.

- **Pöeta** /po'eta/, ikke /'peta/.

Konsonanter i dagligdags uttale

Dobbeltkonsonanter skal uttales lange: *mittere* ['mit'tɛre], *crassus* ['kras'sus], *reppĕri* ['repːpɛri].

- **c**:
- Foran de mørke vokalene *a*, *o*, *u* og foran konsonanter uttales /k/: *canis* /'kanis/, *crassus* /'krasːsus.
- Den blir til /tʃ/ (som engelsk: **ch**air) foran de lyse vokalene *e*, *i* og *y*: *cinis* /'tʃinis/, *cēdit* /'tʃeːdit/.
- **f**: Den er uttalet som labiodental /f/.
- **g**:
- * Foran de mørke vokalene *a*, *o*, *u* og foran konsonanter (unntatt *n*) uttales /g/ (som engelsk **g**asp): *glŏbus* /'glɔ:bus/, *gaudĕo* /'gau'deo/.
- Den blir /dʒ/ (som engelsk: **g**ym) foran de lyse vokalene *e*, *i* og *y*: /dʒ/.
- foran *n* uttales *g* som en velar (spansk: espa**ñ**ol eller italiensk spa**gn**olo): *ignis* /'iŋŋiss/.
- **h** blir aldri uttalt.
- **i** blir uttalt som /j/: *iūstus* /'jus'stus/, *eius* /'e:jus, *fīlius* /'fiːljus/, *ēicere* /e:itʃɛre/.
- **l** representerer kunn en lyd: /l/.
- Deretter blir alle disse ordene uttalet på samme mote. *Legere* /'le:dʒere/, *lacus* /'lakus/, *bellus* /'bɛl'lus/, *sōl* /'sɔːl/, *silva* /'sil'va/, *alter* /'al'ter/, *flāvus* /'fla:vus/, *plēnus* /'pleːnus/.
- **m** uttales alltid som /m/: *māter* /'maːter/, *coma* /'kɔma/, *summa* /'sum'ma/*.multum ille* /'multum.'il'le:/, *quantum erat* /'kwantum.ɛ:rat/, tum dīxit */tum.dik'ksit/,* numquam */* nunquam */'num'kwam/; sammenlign* eandem *fra* eam + -dem*.*
- Ingen nasalisering: *Rōmam* /'rɔːmam/.
- **n** er alltid /n/: *nāsus* /'naːsus/, *annus* /'an'nus/, *Pān* /'paːn/, *ānser* /'an,ser/, *īnsula* /'in,sula/, *cōnfer* /'kon'fer/.
- **qu** (**su**): [k] og [w], og i noen ord [s] og [w]: *quis* /'kwis/; *suadēre* /swa:dere].
- **r** ble uttalt med tungespissen: *Rōma* ['rɔːma]; *prae* [pre].
- **s** er nesten alltid ustemt, den er stemt hvis den ligger imellom to vokaler: *sōl* /'sɔːl/, *īnsula* /'inːsula/, men *rosa* /'roza/ og *nīsus* /'ni:zus/.
- **ss** er alltid /'s's/
- **v** er uttalt /v/ hvis den er ikke etter *q* og *s*, ellers blir den uttalt /w/: *uespa* (*vespa*) ['vɛspa], *uīnum* (*vīnum*) ['viːnum], *quantum* /'kwantum/.
- **z** finnes bare i fremmede ord, og ble uttalt som [dz]: *Zephyrus* ['dze'firus].

Aksent i dagligdags uttale

Den Latinske aksent består av tre viktige regler:

- Trysillabism: aksenten kan ikke være lenger bak enn den antepenulten stavelsen (III siste) (stavelsen før den nest siste, nummer tre hvis man teller stavelsene baklengs).
- Penultreglen: er ordet med mer enn tre stavelser, blir aksenten på den III siste stavelsen hvis vokalen tilhørende den II nest siste stavelsen er kort, på den II nest siste stavelsen hvis vokalen er lang.
- Baritonesys: Aksenten kan ikke være på den siste stavelsen, dermed har ordene med to stavelser aksenten på den II nest siste stavelsen.
- Eksempler:

- *Rōma* /'rɔːma/)
- *Candēla* /kan'de:la/
- *Incautus* /iŋ'kau:tus/
- *Abesse* /a'bɛs'se/
- *Exercitus* /egs'ɛrtʃitus/
- *Integrī* /'in'tegriː/

Latin har tonelagsaksent.

International Phonetic Alphabet Konosonanter

Artikulasjonssted	**Bilabial**	**Labiodental**	**Alveolar**	**Postalveolar**	**Palatal**	**Velar**	**Uvular**
Nasal	m	ɱ	n			ŋ	
Plosiv	p b		t d			k g	
Frikativ		f	s z				
Vibrant			r				
Lateral			l				
Approksimant					j		w

Gammel/ Klassisk uttale

Den klassiske i bruk i Romerriket.

Vokaler

Latin har de korte vokalene *a*, *e*, *i*, *o*, *u* (og *y*), og de lange vokalene *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū*.

- **ē** (lang) er lukket: *ēmī* ['eːmiː].
- **ī** (lang) er også lukket: *hīc* ['çiːk].
- **e** (kort) er åpen: *emere* ['ɛmɛrɛ], men aldri som [ə].
- **i** (kort) er også åpen: *it* ['ɪt].

Noen steder betegner *i* og *u* kanskje [ʏ]: *māximus* / *māxumus* ['maːksʏmʊs].

- **ō** (lang) og **ū** (lang) er lukkede: *Rōma* ['roːma] og *fūr* ['fuːr].
- **o** (kort) og **u** (kort) er åpne: *bonus* ['bɔnʊs] og *humus* ['xʊmʊs].
- **y** (kort) og **y** (lang) finnes bare i ord av gresk opprinnelse. I gresk var sannsynligvis kort *y* lukket og lang *y* åpen, men det er uvisst om romerne fulgte denne regelen.

Diftonger

Latin hadde fem diftonger:

- **au**: *aurum* ['au̯rʊm].
- **ae**: *maestus* ['mai̯stʊs].
- **eu**: *Eurōpa* [ɛu̯'roːpa].
- **oe**: *poena* ['pɔi̯na].
- **ui**: *huic* ['hʊi̯k].

Konsonanter

Dobbeltkonsonanter skal uttales lange: *mittere* ['mɪtːɛrɛ], *crassus* ['krasːʊs], *repperit* ['rɛpːɛrɪt].

c, *p* og *t* skal alltid uttales uten aspirasjon (slik det også er i moderne romanske språk).

- **c**:
- Foran de mørke vokalene *a*, *o*, *u* og foran konsonanter uttales [k]: *canis* ['kanɪs], *crassus* ['krasːʊs].
- Den palataliseres foran de lyse vokalene *e*, *i* og *y*: *cinis* ['kʲɪnɪs], *cēdit* ['kʲeːdɪt].
- **f**: Det er usikkert om lyden ble uttalt som labiodental [f] eller bilabial [ɸ].
- **g**:
- * Foran de mørke vokalene *a*, *o*, *u* og foran konsonanter (unntatt *n*) uttales [g]: *canis* ['kanɪs], *crassus* ['krasːʊs].
- Den palataliseres foran de lyse vokalene *e*, *i* og *y*: [gʲ].
- foran *n* uttales *g* som en velar: *ignis* ['ɪŋnɪs].
- **h** ble uttalt som [ç] foran *i*, [x] foran *u*, men ellers [h].
- **i** ble uttalt som [j] eller [jː] foran vokaler, men stavelsen *ii* skrives ikke: *iūstus* ['juːstʊs], *eius* ['ɛjːʊs], *fīlius* ['fiːljʊs], *ēicere* [e'jɪkjɛrɛ].
- **l** representerer to eller tre lyder:
- Først i en stavelse [l] eller [lː] hvis den er dobbelt: *legere* ['lɛgʲɛrɛ], *lacus* ['lakʊs], *bellus* ['bɛlːʊs].
- Sist i en stavelse velarisert [ɫ]: *sōl* ['soːɫ], *silva* ['sɪɫʊa], *alter* ['aɫter].
- Etter en konsonant først i ordet kanskje en palatal: *flāvus* ['fʎaːwʊs], *plēnus* ['pʎeːnʊs].
- **m**:
- Hvis den ikke står sist i ordet, betegner den [m]: *māter* ['maːter], *coma* ['kɔma], *summa* ['sʊmːa].
- Når den står sist og følges av en vokal i det neste ordet, uttaltes den ikke, selv om den skrives: *multum ille* [mʊʟtʊ.'ɪlːɛ], *quantum erat* ['kwantʊ.ɛrat].
- Når den står sist og følges av en konsonant, ble den antagelig assimilert til konsonanten, selv om dette ikke synes i skrift: *tum dīxit* [tʊn'diːksɪt], *numquam* / *nunquam* ['nʊŋkwa(m)]; sammenlign *eandem* fra *eam* + *-dem*.
- Det er usikkert om en forutgående vokal skal nasaliseres: *Rōmam* ['roːmã(m)].
- **n**:
- I de fleste tilfeller betegner den [n]: *nāsus* ['naːsʊs], *annus* ['anːʊs], *Pān* ['paːn].
- Foran *s* og *f* uttales den på samme måte, men den forutgående vokalen gjøres lengre og nasal: *ānser* ['ãːsɛr], *īnsula* ['ĩːsʊʟa], *cōnfer* ['kõːfɛr].

- **qu** (**su**): [k] og [w], og i noen ord [s] og [w]: *quis* ['kwɪs]; *suadēre* [swa'deːrɛ].
- **r** ble uttalt med tungespissen (og en forutgående lukkelyden uttaltes kort): *Rōma* ['roːma]; *prae* [prai̯].
- **s** er alltid ustemt, og skal kanskje palataliseres: *sōl* ['soːɫ] eller ['ɕoːɫ], *īnsula* ['ĩːsʊɫa] eller ['ĩːɕʊɫa].
- **u** (**v**) betegner både en vokal og en konsonant. For vokalen, se over. *u* som konsonant skrives ofte *v* (men ikke etter *q* og *s*), og ble uttalt [w]: *uespa* (*vespa*) ['wɛspa] / ['wɛɕpa], *uīnum* (*vīnum*) ['wiːnʊ(m)].
- **z** finnes bare i fremmede ord, og ble uttalt som [z] eller [dz]: *Zephyrus* ['(d)zeɸyrʊs].

Aksent

Ord som består av flere stavelser, får aksent på penulten (den nest siste stavelsen) eller antepenulten (stavelsen før den nest siste). Aksenten skal stå på penulten hvis ordet bare har to stavelser (*Rōma* ['roːma]), eller hvis penulten er lang (av natur eller stilling: *candēla* [kan'deːla], *incautus* [ɪŋ'kaʊtʊs], *abesse* [a'bɛsːɛ]). For øvrig settes aksenten på antepenulten (en lukkelyd og en likvid regnes ikke som lange av stilling): *exercitus* [ɛks'ɛrkjɪtʊs], *integrī* ['ɪntɛgriː].

Det er usikkert om latin hadde trykkaksent eller tonelagsaksent.

Morfologi

Latin er et syntetisk bøyningsspråk. Affikser settes til stammer for å uttrykke kjønn, tall og kasus i adjektiver, substantiver og pronomen; dette kalles deklinasjon. I verb uttrykkes person, tall, tid, genus, modus og aspekt; dette kalles konjugasjon.

Nominalsystem

Latin har:

- To tall: entall og flertall.
- Tre kjønn: maskulinum, femininum og nøytrum.
- Seks kasus: nominativ, vokativ, akkusativ, genitiv, dativ og ablativ. I tillegg har noen substantiver lokativ.

Substantivene bøyes i fem forskjellige deklinasjoner. Adjektivene bøyes i to; den første tilsvarer substantivenes første og andre deklinasjon, den andre tilsvarer substantivenes tredje. Eksempel (*puella*, «pike»):

Første deklinasjon (vanligvis hunkjønn)

	entall	**flertall**
Nominativ	puell**a**	puell**ae**
Vokativ	puell**a**	puell**ae**
Genitiv	puell**ae**	puell**ārum**
Dativ	puell**ae**	puell**īs**
Akkusativ	puell**am**	puell**ās**
Ablativ	puell**ā**	puell**īs**

Andre deklinasjon (han-/intetkjønn)

	entall	**flertall**
Nominativ	serv**us**	serv**i**
Vokativ	serv**e**	serv**i**
Genitiv	serv**i**	serv**ōrum**
Dativ	serv**o**	serv**īs**
Akkusativ	serv**um**	serv**ōs**
Ablativ	serv**o**	serv**īs**

Tredje deklinasjon

	entall	**flertall**
Nominativ	bell**um**	bell**a**
Vokativ	bell**um**	bell**a**
Genitiv	bell**ī**	bell**ōrum**
Dativ	bell**ō**	bell**īs**
Akkusativ	bell**um**	bell**a**
Ablativ	bell**ō**	bell**īs**

Verbalsystem

Latin har et omfattende verbalsystem. Foruten obligatorisk kongruens i person og tall med setningens subjekt, karakteriseres det latinske finitte verbet av tre trekk: modus, tid og diatese. De tre modi er indikativ, konjunktiv og imperativ. Verbtidene deles som regel i et presenssystem og et perfektumsystem etter hvilken bøyningsstamme som brukes. Presenssystemet inneholder tidene presens, imperfektum og futurum, og perfektumsystemet perfektum, pluskvamperfektum og futurum exactum. Diatesene er aktiv og passiv, men passivformene i perfektumsystemet dannes perifrastisk. I tillegg mangler det latinske verbet formene futurum og futurum exactum i konjunktiv, og i imperativ bøyes verbet kun i presens og futurum.

Av infinitte former har seks verbalsubstantiver og fire verbaladjektiver. Verbaladjektivene er de aktive presens og futurum partisipp, det passive perfektum partisipp, samt gerundiv som har et visst modalt innhold. Av verbalsubstantivene er tre infinitiver (presens aktiv og passiv, og perfektum aktiv). Disse suppleres av perifrastiske former for perfektum passiv og futurum aktiv og passiv, men siden den latinske

infinitiven ikke kan bøyes i kasus brukes den såkalte gerundium som suppletiv i de tilfellene hvor man har bruk for infinitiver i en oblik kasus. Til slutt kommer 1. og 2. supinum (språkhistorisk henholdsvis akkusativ og ablativ av et bøyelig verbalsubstantiv etter fjerde deklinasjon).

De latinske verbene deles som regel inn i fire grupper (konjugasjoner), avhengig av hvordan de bøyes i presenssystemet. Dessverre beskriver ikke denne inndelingen verbformene utenfor presenssystemet særlig godt, så det er tre former man trenger for å beskrive alle formene til et latinsk verb: presens indikativ aktiv, perfektum indikativ aktiv og 1. supinum eller perfektum partisipp nominativ entall hankjønn. Å bøye et verb i disse tre formene kalles gjerne å bøye verbet *a verbo*.

Syntaks

Det latinske språks komplekse fleksjonssystem har en sterk innvirkning på setningsoppbygningen.

Kongruens (samsvarsbøyning)

Et område av språket der bøyningsendelsene spiller en svært viktig rolle er i kongruens (samsvarsbøyning i kjønn, tall og eventuelt kasus). Kongruensen viser hvilke ord "som hører sammen" og er således viktig for å forstå en latinsk setning: Verbalet kongruerer med subjektet, subjektspredikativet kongruerer med subjektet, objektspredikativet med objektet, det påpekende, relative og spørrende pronomen kongruerer med predikativet i tillegg til adjektivets kongruens og apposisjon:

- Verbalets kongruens: "Brutus Caesarem interfecit" – Brutus drepte Cæsar. "Brutus" er subjektet i setningen og kongruerer med verbalet (3.PS sg.)
- Subjektspredikativ: "Brutus malus est" – Brutus er slem. "Malus" kongruerer med "Brutus" (Nom. m. sg.)
- Objektspredikativ: "Is me heredem fecit" – Han gjorde meg til arving. "Heredem" kongruerer med "me" (Akk. m. sg.)
- Påpekende og relativt pronomen: "Hic est Brutus, qui Caesarem interfecit" – Dette er Brutus, han som drepte Cæsar. "Hic" (påpekende pronomen) kongruerer med "Brutus". "qui" (relativt pronomen) kongruerer med "Brutus" (i kjønn og tall – ikke i kasus).
- Adjektiv: "Brutus Caesarem calvum interfecit" – Brutus drepte den skallede Cæsar. Adjektivet "calvum" kongruerer med "Caesarem". Legg merke til at adjektivet står i 2. dekl., selv om "Caesar, -aris" er et substantiv i 3. dekl.
- Apposisjon: "Brutus, senator romanus, Caesarem interfecit" -Brutus, en romersk senator, drepte Cæsar. "senator romanus" er apposisjon til "Brutus" og står i samme kjønn, tall og kasus (Nom., m., sg.).

Kasuslære

(Eitrem, S. *Latinsk grammatikk*, 3. utgave ved Tosterud B. og Kraggerud E., Aschehoug 2006)

Latin har som nevnt seks kasus: Nominativ (og vokativ) kalles ofte "casus rectus" (den rette kasus), de andre "casus obliqui" (de skjeve kasus): Akkusativ, genitiv, dativ og ablativ.

Nominativ

Subjektet i setningen står i denne kasusen. Predikativer for blant andre disse verbene står også i nominativ: *esse* (være), *fieri* (bli, gjøres til), *videri* (synes å være), *haberi* (regnes som) *creari* (velges til):

- "Gaius senator est" – Gaius er senator. Subjektet "Gaius" står i nominativ.
- "Numa rex creatus est" – Numa ble valgt til konge. "rex" står i nominativ fordi det er predikativ til "Numa" (S. i Nom.).

Vokativ

Denne kasusen brukes bare i tiltale og utrop, og omfatter stort sett hankjønnsord i 2. dekl og noen pronomen og adjektiver.

- "Et tu, mi fili Brute" – Også du, min sønn Brutus. Her står de tre ordene etter komma alle i vokativ, fordi Brutus blir tiltalt.

Akkusativ

Denne kasusen brukes i langt flere sammenhenger enn nominativ og vokativ, og er én av de oblike kasusene. Foruten at akkusativ står sammen med en rekke preposisjoner, brukes den for å markere det direkte objekt, indre objekt, objektspredikativ, mål og retning, den brukes i konstruksjoner med upersonlige verb og i enkelte adverbielle sammenhenger:

- **Direkte objekt**: "Librum lego" – Jeg leser en bok/boken. "Librum" står i akkusativ fordi det er direkte objekt for verbet *legere*.
- **Indre objekt**: "Vitam felicem vivere" – Å leve et lykkelig liv. Indre objekter brukes ved intransitive verb og substantivet har samme stamme (eller lignenede betydning) som verbet. Denne type konstruksjon brukes for øvrig til å avgrense eller bestemme verbet nærmere.
- **Upersonlige verb**: "Miseret me. Piget me" – Jeg ynkes over/synes synd på. Du ergrer meg. – "Me" (i akkusativ) brukes ved noen upersonlige verb som uttrykker følelse. Personobjektet blir da den som logisk sett "utfører handlingen".
- **Objektspredikativ**: "Me regem fecit" – Han gjorde meg til konge. – Både "me" og "regem" står i akkusativ. "regem" er objektspredikativ for "me", som er direkte objekt for verbet "fecit".
- **Målets akkusativ**: Her brukes akkusativ for å angi lengde, høyde, bredde, dybde og avstand. Den kan også brukes for å angi tidsvarighet og alder: "Hasta sex pedes longa" – "En lanse seks fot lang". "sex pedes" står i akkusativ og angir lengde. "Troia decem annos oppugnata est" – Troia ble beleiret i ti år. – "decem annos" står i akkusativ og angid tidsvarighet.
- **Retningens akkusativ**: Her brukes akkusativ i tilstedsbetydning ved beveglesesverb. Den brukes særlig ved navn på byer og mindre øyer: "Domum ire" – Gå hjem. "Domum" står i akkusativ og har tilstedsbetydning. "Romam et Delum proficisci" – Å dra til Roma og Delos. "Romam" og "Delum" står begge i akkusativ og betegner retning. "Romam" er by og "Delum" går under "mindre øy."

Genitiv

Genitiv brukes til å bestemme et substantiv nærmere og til å angi samhørighet mellom substantiver. Den latinske genitiven har langt flere bruksområder en norsk genitivs-s:

- **Eiendomsgenitiv**: "Villa Ciceronis" – Ciceros gård. Genitiv viser her et tilhørighetsforhold i vid forstand, og angir den eller det som noe tilhører.
- **Definerende genitiv**: "Arbor fici" – Fikentre. "Poena mortis" – Dødsstraff. "Ars scribendi" – Kunsten å skrive. Denne genitiven brukes får å spesialisere mer generelle begreper: Tre – type "fiken", straff – type "død" osv.

- **Objektsgenitiv**: "Amor patriae" – Fedrelandskjærlighet (kjærlighet til fedrelandet). "Studium philosophiae" – Filosofistudiet (studiet av filosofi). Objektsgenitiv betegner objektet for handlingen som ligger i substantivet (jfr. vanlig setning, der genitiven ville ha vært direkte objekt: "patriam amo"). Objektsgenitiv brukes svært sjelden i norsk.
- **Partitiv genitiv**: "Pars militum" – En del av soldatene. "Quod novi" – Hva nytt? Partitiv genitiv angir det det er en viss mengde av.
- **Beskrivende genitiv**: "Femina magnae prudentiae" – En meget klok kvinne (en kvinne av stor klokskap). Beskrivende genitiv består alltid av et substantiv og et adjektiv i genitiv som føyes til hovedordet.
- **Genitiv ved adjektiv**: Genitiv brukes ved adjektiver som betegner begjær etter, interesse for, kunnskap om, erindring om, makt over og delaktighet i noe, i tillegg til det motsatte av alle disse: "Cupidus belli" – Stridslysten (begjær etter noe). "Memor benificii" – En som husker en velgjerning (erindring om noe). Genitiv brukes også etter adjektivene *proprius* (tilhørende, eiendommelig for), *communis* (felles for), *sacer* (viet til) m. fl.: "Templum sacrum Iunonis" – Et tempel viet Juno. "Virtus propria populi Romani" – En dyd som kjennetegner det romerske folk.
- **Genitiv ved verb**: Genitiv kan stå adnominalt, men og predikativt til verbene *esse*, *fieri* og *facere*: "Villa est Ciceronis" – Gården tilhører Cicero. "Villa facta est Ciceronis" – Gården ble Ciceros. "Militis est parere" – Det er en soldats plikt å adlyde. Genitiv brukes også ved *interest* og *refert* (det er i ens interesse, av betydning for en): "Romanorum interest" – Det er i romernes interesse.
- **Prisens genitiv**: Den ubestemte verdien settes i genitiv (bestemt pris i ablativ) ved disse verbene: *aestimare*, *ducere*, *facere* og *habere*: "Aestimare nihili" – Ikke regne for noe verd.
- **Genitiv ved rettsverb**: Genitiv brukes om det en er skyldig i, dømt for, siktet for osv (jfr. tysk). Genitiv brukes ved rettsverbene *accusare* (anklage for), *arcessere* (innstevne for), *convincere* (finne skyldig i), *damnare/condemnare* (dømme skyldig i), *absolvere* (frikjenne for). Personen settes i akkusativ og forbrytelsen, forseelsen etc. settes i genitiv: "Accusatus est proditionis" – Han ble anklaget for forræderi. "Absolata furti" – Hun ble frikjent for tyveri.

Dativ

Kasusen dativ har i vid forstand den hensikt å angi at noe er til interesse eller fordel for noen, eller motsatt – til skade eller ulempe for noen:

- **Dativ om hensynsledd**: "Non scholae, sed vitae discimus" – Vi lærer ikke for skolens skyld, men for livets. Her er *scholae* og *vitae* hensynsledd – det er disse handlingen skjer til fordel/ulempe for – og settes i dativ (1. dekl.).
- **Eiendomsdativ**: "Liber mihi est" – Jeg har en bok. I eiendomsdativ har hensynsleddet (*mihi*) gått over til et eiendomsforhold, og settes i dativ.
- **Dativ ved transitive verb**: "Mater librum filio dat" – Moren gir sønnen en bok. Dativ brukes for å markere det indirekte objekt i setninger med transitive verb (*dat* betyr "gir" og herfra er navnet "dativ" avledet). Også i passivie setninger settes det indirekte objektet i dativ: "Liber filio (a matre) datur" – Boken blir gitt til sønnen (av moren).
- **Dativ ved intransitive verb**: "Nocere hosti" – Skade fienden. "Nobis parcitur" – Vi skånes. Ved intransitive verb som betyr "gagne" eller "skade" settes hensynsleddet i dativ. Mange av disse verbene er transitive på norsk. Her er noen av dem: *irasci* – være sint på, *parcere* – skåne, *cedere* – vike for, *confidere* – stole på, *credere* – tro på, og de upersonlige verbene *licet* – det er tillatt, og *accidit* – det skjer. De aller fleste av disse verbene er transitive på norsk.
- **Dativ ved adjektiv**: "Res tibi facilis et nobis utilis" – En sak som er lett for deg og nyttig for oss. Dativ styres av en del adjektiver som betegner vennlig og uvennlig forhold, likhet og ulikhet, nytte og unytte, sliktskap, nærhet o.l.
- **Dativ om handlende person i passiv (Dativ som agens)**: "Litterae tibi scribendae sunt" – Brevet bør skrives av deg. – Spesielt i gerundivkonstruskjoner brukes dativ for å uttrykke hvem

den handlende i setningen er.
- **Final dativ**: "Caesar duas legiones suis auxilio misit" – Cæsar sendte sine menn to legioner som hjelp. "Esse auxilio alcui" – Vær til hjelp for noen. Final dativ betegner hensikt og resultat og brukes stort sett bare ved *esse* og verb som uttrykker en bevegelse.

Ablativ

Eksempeltekst

Fra Cæsars *Commentarii de Bello Gallico*:

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea quae ad effeminandos animos pertinent important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt.

Gallia er delt i tre deler. I den ene bor belgierne, i en annen aquitanerne, og i den tredje de som kalles keltere på sitt eget språk, gallerne på vårt eget. Disse skiller seg fra hverandre med hensyn til språk, skikker og lover. Elven Garonne skiller gallerne fra aquitanerne, Marne og Seine fra belgierne. Av disse er belgierne de sterkeste, på grunn av at de er lengst fra provinsens menneskelighet og stas, at handelsmenn sjelden kommer til dem og importerer det som fører til at ånden blir kvinneliggjort, og at de er nærmest germanerne, som bor på andre siden av Rhinen, og som de fører uavbrutt krig med.

Se også

- Romerske kongedømme
- Romerske republikk
- Romerriket
- Det latinske alfabet
- Latinsk litteratur
- Liste over latinske uttrykk brukt i norsk

Referanser

1. ^ Vibeke Roggen m.fl.: *Antikkens kultur* (s. 184-5), forlaget Aschehoug, Oslo 2010, ISBN 978-82-03-33743-7
2. ^ Vibeke Roggen m.fl.: *Antikkens kultur* (s. 185)
3. ^ Vibeke Roggen: "Latin – fortsatt god latin?", *Gobelin Europa* (s. 74-5), forlaget Sypress, Oslo 1995, ISBN 82-91224-12-9
4. ^ Vibeke Roggen: "Latin – fortsatt god latin?", *Gobelin Europa* (s. 76-7)

Litteratur

- Vibeke Roggen m.fl. *Omnibus* innføringskurs i Latin for NRK og NKS, omfatter Tekstbok (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009031804210) og arbeidsbok (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010032305013) 1996 ISBN 9788203322013

- Samson Eitrem *Latinsk grammatikk (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008032504014)* 1. utgave 1926, 3. utvidet utgave 1996 ISBN 82-03-32251-4

Eksterne lenker

Wikiquote: Latin – sitater

Generelle

- Ephemeris (http://ephemeris.alcuinus.net) Nuntii Latini universi.
- The Perseus Project (http://www.perseus.tufts.edu/) har mange nyttige sider for studie av klassisk språk og litteratur, blant annet:
- En interaktiv latinsk ordbok (http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/resolveform?lang=Latin)
- Denne siden kan analysere latinske ord for kjønn og kasus (http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/morphindex?lang=la)
- Ethnologue report for Latin (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=LTN)
- Other Latin Resources on the Web (http://humanum.arts.cuhk.edu.hk/Lexis/Latin/resources.html)

Uttale, mening og staving

- Botanical Pronunciations and References (http://roundrobin2001.0catch.com/audio.html) Sitat: «... The following sites provide audio files (sound files) you can click on to hear the pronounciation of the botanical/Latin name of a plant or terminology. Feel free to link to this page for future reference …»
- American Guild of Organists, Pronunciation of Church Latin (https://web.archive.org/web/19991009021257/http://members.aol.com/stlmetros/latin.html)
- Latin pronunciation, by Gn. Dionysius Scorpio Invictus (https://web.archive.org/web/20031206024521/http://home.tiscali.be/mauk.haemers/collegium_latinum/pronounce.htm)
- Latin Writing and Pronunciation (http://www.malmoea.com/junebug/latin/writing&pronounciation.html)
- *Scientific Names: How do they work?* by Francesco Zezza (https://web.archive.org/web/20130908064147/http://www.mchportal.com/fishkeeping-mainmenu-60/treasure-chest-mainmenu-84/53-treasure-chest/483-scientific-names-how-do-they-work.html)
- Spelling, Pronunciation, and Meaning of Scientific Names (http://courses.washington.edu/insects/445Students/Methods/Pronounciation.htm)
- Pronunciation and spelling of scientific names, An article by Kalliope K. Bechraki and Andreas I. Iliopoulos (http://www.malawicichlidhomepage.com/aquainfo/greek_pronounce.html)

Kurs

- Free online course in Latin (https://web.archive.org/web/20040214174858/http://www.sprachprofi.de.vu/latin)
- David Cramer: Latin 506 Correspondence (https://web.archive.org/web/20031210033023/http://ccwf.cc.utexas.edu/%7Edcramer/506dec.htm)
- * The Pronunciation of Latin (https://web.archive.org/web/20031203093416/http://www.utexas.edu/courses/cc303/sounds/)

Ordbøker

- Latinsk–engelsk ordbok (http://humanum.arts.cuhk.edu.hk/Lexis/Latin/)